

Л.А. Гончарова

goncharovalaraa@gmail.com

Внутрішні психологічні чинники розвитку творчої активності особистості людей похилого віку

Honcharova L.A. Internal psychological factors of the creative activity development of old age people's personalities / L.A. Honcharova // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 26. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2014. – P. 99-108.

Л.А.Гончарова. Внутрішні психологічні чинники розвитку творчої активності особистості людей похилого віку. Статтю присвячено розгляду механізмів спричинення розвитку творчої активності особистості людей похилого віку. Нагальність дослідження визначається тим, що питання творчої активності є актуальним та недостатньо розкритим, а творча активність людей похилого віку є одним з найменш визначених понять психологічної науки. В проведеному дослідженні нами визначено рівні прояву творчої активності людей похилого віку, докладно описано етапи та механізми її прояву. Результатом нашого дослідження стала схема спричинення розвитку творчої активності людей похилого віку в межах суб'єктного підходу з урахуванням пізнавальних, емоційно-вольових і фізичних можливостей особистості й використання їх для участі в процесі творчої діяльності. В результаті проведеного дослідження нами визначено рівні прояву творчої активності людей похилого віку, детально описано їх якісні показники та зроблено висновок, що творча активність людей похилого віку, як творчоактивне благополуччя, має три рівні прояву: високий, середній та низький, що відповідають динаміці прояву творчої активності, як творчоактивного благополуччя людей похилого віку. Підсумком нашої роботи став докладний опис внутрішніх психологічних чинників, що визначає внутрішніми психологічними чинниками розвитку творчої активності людей похилого віку, згідно етапам означеної динаміки спричинення розвитку творчої активності особистості людей похилого віку в умовах цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу оптимізації творчої активності як творчоактивного благополуччя такі: збереженість творчоактивного психологічного ресурсу, адаптацію, рефлексію.

Ключові слова: творча активність, етапи, рівні, механізми, рефлексія, адаптація, творчоактивний ресурс, похилий вік, психологічні чинники, творчоактивне благополуччя.

Л.А. Гончарова. Внутренние психологические факторы развития творческой активности личности людей пожилого возраста. Стаття посвящена рассмотрению механизмов и факторов развития творческой активности людьми пожилого возраста. Необходимость исследования определяется тем, что творческая активность людей пожилого возраста является одним из наименее изученных понятий психологической науки. В результате теоретического анализа определены этапы, уровни, механизмы и факторы достижения творческой активности людьми пожилого возраста. Результатом теоретического исследования стала разработка схемы достижения развития творческой активности с помощью психологических факторов творческой активности людей пожилого возраста в рамках субъектного подхода с учётом познавательных, эмоционально-волевых и физических возможностей личности и использования их для участия в процессе творческой деятельности. В результате практического исследования определены уровни проявления творческой активности людей пожилого возраста, осуществлён анализ показателей уровней проявления творческой активности людей пожилого возраста: низкого, среднего и высокого, согласно этапам, которые отвечают динамике проявления творческой активности людей пожилого возраста, как творчески активного благополучия. Итогом нашей работы стало описание внутренних психологических факторов развития творческой активности людей пожилого возраста согласно этапам определённой динамики движения развития творческой активности личности людей пожилого возраста в условиях целенаправленного психолого-педагогического влияния оптимизации творчески активного ресурса как: творчески активный психологический ресурс, адаптация, рефлексия.

Ключевые слова: творческая активность, рефлексия, адаптация, творчески активный ресурс, уровни, механизмы, пожилой возраст, психологические факторы, творчески активное благополучие.

Постановка проблеми. Різні аспекти дослідження проблеми розвитку творчої активності особистості розглядаються у працях Б. Ананьєва, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Дж. Гілфорда, В. Дружиніна, С. Максименка, Я. Пономарьова, С. Сисоевої та багатьох інших [4; 5]. У різних наукових поглядах на творчу активність особистості простежуються певні загальні риси, такі як розуміння її як складної якості особистості з акцентуванням уваги на ініціативі творчого суб'єкта та неповторного індивідуального образу, пошуків і відкриття нового. Багато невирішених проблем психології творчості залишається в межах вікової та педагогічної психології, серед них питання походження, структури творчої активності, діагностики особливостей креативності особистості на різних етапах онтогенезу, педагогічного керування творчим процесом, індивідуально-

го підходу до розвитку творчої активності і реалізації рівнів її вияву.

Аналіз останніх досліджень. Актуальність теми дослідження пов'язана з сучасними уявленнями про неперервність процесу розвитку особистості протягом усього життя, коли підвищений інтерес до даної проблеми обумовлений демографічним старінням населення та пошуком глобальних світових стратегій оптимізації шляху світового співтовариства з окремою розробкою програм розвитку особистості в похилому віці. Питання розвитку в похилому віці досліджували багато науковців (Л. Анциферова, Г. Крайг, О. Краснова, А. Лідерс, І. Малкіна-Пих, М. Єрмолаєва та ін.) [2; 6]. Останні розробки у цьому напрямку (О. Березіна, В. Наумова, Н. Єрмак та ін.) [5; 6] розглядають питання творчого потенціалу літніх людей та життєвих ресурсів, але питання психологічних чинників творчої активності не розкрито.

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження є розгляд нагального питання розробки та організації дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку. **Метою** нашої статті є визначення внутрішніх психологічних чинників розвитку творчої активності особистості людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми творчої активності пов'язане з організацією навчання дорослих в межах соціально-психологічної концепції неперервності навчання [1; 6]. У психології недостатньо вивчено аспект усвідомлення особистістю потреби в творчій реалізації особистісного досвіду відносин зі світом, придбаного на попередніх етапах розвитку, як особистісний ресурс (Л. Анциферова, М. Єрмолаєва; Е. Еріксон) [1; 4; 6] або особистісний потенціал (Д. Леонтьєв) [1; 6], де «використання набутого особистісного ресурсу [6, с.56] ускладнено переживанням наростаючої беспорядності, невизначеності і зниженням рівня рефлексивності», а внаслідок уповільнення фізіологічних та психічних процесів є нагальна потреба збереження повноцінного функціонування загального механізму психіки, виокремленого С. Максименком, як – «опредметнення, яке являє собою форму власне творчої активності» [5, с.17]. «Досягнення творчої активності в похилому віці спричиняється досить високою життєвою компетентністю, що співвідноситься з досить високим ступенем особистісної *адаптованості*, котра за наявності *рефлексії* проявляється в функціонуванні старіючої людини на рівні особистості як суб'єкта *життєвого творчого* шляху й як суб'єкта життєдіяльності» [1, с.43]. З метою

опису чинників творчої активності розглянемо механізми спричинення оптимізації особистісних творчоактивних ресурсів: мобілізацію особистісних латентних творчоактивних ресурсів; вирішення протиріч в життєдіяльності; самопрезентацію і самореалізацію життєвої компетенції [6]. Основна задача етапу мобілізації латентних особистісних ресурсів у похилому віці полягає в стимулюванні психологічних ресурсів саморегуляції та творчоактивного потенціалу. Теоретичним обґрунтуванням даного етапу є положення досліджень В. Татенко [6], що в похилому віці відбувається згорання піраміди потреб згори, зокрема [6, с.33] «вимкнення» окремих структурно-функціональних блоків, де першим знижує функціонування блок потреби й здатності до цілепокладання свого психічного розвитку, а останнім – потреби й здібності до закріплення в індивідуальному досвіді результатів і способів психічної самоактивності. В теорії саморегуляції активності С. Carver [6] «наявність цілі – це життєва необхідність, і її прийняття є вихідною точкою саморегуляції» [6, с.56]. В дослідженнях (О. Конопкин; В. Моросанова; В. Наумова) [6; 7] прийняття суб'єктом мети є системотворча саморегуляція усвідомленої довільної активності, котра включає в себе дві регуляторні функції: самовизначення і реалізації.

Припустимо, що цілеспрямованість творчої діяльності, як обов'язкового елементу функціонування спеціально організованого середовища, виступить каталізуючим чинником саморегуляції довільної діяльності, і, як наслідок, прояву особистісної творчої активності. Актуалізація ресурсів саморегулюючих здібностей особистості в похилому віці спонукає переструктурування системних зв'язків у взаємодії з об'єктивною реальністю, де дієва реалізація процесу мобілізації латентного творчоактивного ресурсу та його оптимальне функціонування призводить до спричинення та виникнення розриву між «я можу» й несприятливими умовами негативного сприйняття старості, що є сутністю другого етапу оптимізації прояву особистісного творчоактивного ресурсу в період похилого віку – «розрішення протиріч» життєдіяльності. Завершальний етап включає в себе процесуальні аспекти вирішення протиріч і неспівпадінь в життєдіяльності особистості в похилому віці, що проявляється в самопрезентації і самореалізації життєвої компетенції особистості як суб'єкта власного життя та досягнення прояву її творчої активності, де «самопрезентація» та «самореалізація» є в контексті акмеологічного розвитку особистості (А. Деркач, Е. Сайко; В. Наумова) [6]. Г. Хойфт [6], означуючи специфіку діяльності особистості в

похилому віці, вводить поняття «життєвої компетентності», як особистісної позиції, що дає можливість людині похилого віку конструктивно використовувати досвід проживання попередніх етапів життя в умовах дійсності. В. Наумова [3; 6] вбачає, що в старості самопрезентація полягає в механізмі демонстрації життєвої компетентності з одночасним прийняттям себе як суб'єкта, що володіє даною компетентністю.

У похилому віці, на нашу думку, варто означити наявність самопрезентації життєвої компетентності як умову і чинник сприятливого старіння (Н. Шахматов, Л. Анциферова, В. Наумова) [1; 6]. Враховуючи взаємозумовленість самопрезентації та самореалізації (А. Деркач, Е. Сайко) [6], можна розглядати самореалізацію життєвої компетентності як процес та результат реалізації творчої активності. *Самореалізація життєвої компетентності* [6] в похилому віці визначається функціональними можливостями згасаючого особистісного потенціалу в похилому віці, і тому досягнення позитивних результатів актуалізації та реалізації латентних особистісних ресурсів свідчить про ефективну оптимізацію особистісних, на нашу думку, *творчоактивних ресурсів для реалізації вияву творчої активності*. Кожен етап реалізації творчої активності спричинений власними механізмами реалізації. Активність творчої діяльності стимулює процеси саморегуляції, трансформує сенсожиттєві орієнтації, внаслідок чого змінюється самоприйняття і позитивне відношення до інших, що сприяє відкритості особистості новому досвіду, її самодетермінації, незалежності, підсилює емпатію, змінює суб'єктивне відношення до здоров'я, що є проявом благополучного функціонування людини похилого віку (В. Ball) [6]. За ситуації позитивного функціонування створюється можливість конструктивного прийняття соціальної ситуації, як поєднання нових внутрішніх процесів розвитку та зовнішніх умов життєдіяльності (Л. Виготський) [1] з подальшою соціальною інтеграцією й творчою активністю.

Згідно погляду А. Копитіна (2011), стосовно відповідності реалізації рівнів прояву творчої активності особистості до кожного етапу процесу занять людей похилого віку, як оптимізації особистісних психологічних ресурсів, визначаємо етапи та механізми, що забезпечують ефективність реалізації розвитку творчої діяльності людей похилого віку, як творчоактивного благополуччя, в межах цілеспрямованого впливу (Табл. 1), що наочно демонструє механізм реалізації спричинення прояву творчої активності людей похилого віку у площині системи координат.

Так у першому квадранті показано мобілізацію творчоактивного латентного ресурсу, за умови своєчасної мобілізації якого відбувається відкриття можливості творчого розрішення життєвих протиріч та підвищення рівня адаптації (квадрант II), спричинення творчої активності, як творчоактивного благополуччя людей похилого віку. У випадку відсутності своєчасної мобілізації творчоактивного психологічного ресурсу та продовження стану дезадаптації особистості похилого віку (III квадрант) наочно демонструється стагнація особистості та відсутність прояву творчої активності. У разі своєчасної мобілізації творчоактивного ресурсу (квадрант I) та підвищення рівня адаптації до нових умов життя похилого віку (квадрант II) у IV квадранті за наявності рефлексії відбувається прийняття людиною похилого віку нової соціальної ситуації творчої активності, як кінцевої мети адаптаційних процесів [7], де творча активність (Л. Виготський) [1] є віковим новоутворенням похилого віку.

Таблиця 1

Механізм реалізації спричинення розвитку творчої активності людей похилого віку як творчоактивного благополуччя

(II квадрант) Вирішення протиріч, розвиток творчої активності як творчоактивного благополуччя. Адаптація	Мобілізація (I квадрант) творчоактивного ресурсу. (0)
(III квадрант) Дезадаптована стагнація	Рефлексія. (IV квадрант) Прийняття нової соціальної ситуації розвитку творчої активності

Н. Александровою [1] доведено, що активну адаптацію в похилому віці пов'язано з рівнем суб'єктності людини, де суб'єктність людей похилого віку є інтегральним особистісним утворенням, що вбирає в себе основні характеристики самосвідомості: переживання ідентичності, збереженість контролю, стійкість і варіативність «Я-образу», рівень самоприйняття, інтернальний тип локалізації контролю. Нам близька думка (М. Рожков; А. Кушнар'ова; О. Цапліна) [4; 5], що реалізація творчої ініціативи залежить від рівня прояву та збереженості якостей, співвідносних із основними етапами творчої діяльності (початковий етап, етап реалізації діяльності і заключний, оціночний етап): почуття новизни, направленості на творчість, критичності та вміння перетворювати структуру об'єкта. Відносимо до рушійних сил та механізмів реалізації етапу розвитку творчої активності як творчоактивного благополуччя компоненти: (когнітивний) стійкість і варіативність власного «Я» й почуття

новизни; (*емоційний*) переживання ідентичності та направленість на творчість; (*оціночно-вольовий*) збереженість контролю і рівень самоприйняття й критичність; (*поведінковий*) інтернальний тип локалізації контролю й вміння перетворювати структуру об'єкта.

Припустимо, що сукупність даних компонентів спричиняє благополучне творчоактивне функціонування, як творчоактивне благополуччя і є критерієм ефективного розрішення життєвих протиріч життєдіяльності. Визначаємо якісні характеристики показників і критеріїв реалізації творчої активності на високому, середньому і низькому рівнях прояву. У результаті маємо рівневу модель прояву даної якості, де люди похилого віку з *високим рівнем творчої активності* мають стійкий пізнавальний інтерес; самостійні на всіх етапах (мотиви сенсотворчі); байдужі до репродуктивних завдань; труднощі не є перешкодами у їх діяльності, а виникла проблемна ситуація стимулює їх діяльність; мотив і мета їх діяльності співпадають, самостійні на всіх етапах діяльності; їхня життєдіяльність вирізняється високим ступенем новаторства; у результаті вони створюють творчий продукт, а не формальний результат. За *середнього рівня прояву творчої активності* пізнавальний інтерес ситуативний, люди похилого віку залежні від підтримки, потребують зовнішньої мотивації, поряд зі змістовною оцінкою важлива й емоційна, за невідповідності оцінки очікуванням спостерігається відчуження від діяльності. *Низький рівень творчої активності* – відсутність пізнавального інтересу даної вікової групи, активні лише на початкових етапах за алгоритмічних дій, через шаблонність мислення генерація ідей не проявляється, залежні від оціночних суджень; у них відсутнє самостійне цілепокладання, діяльність не результативна.

Розгляд творчої активності людей похилого віку як інтегрального виду активності, висвітлення понятійного простору її складових, урахування результатів аналізу внутрішніх структур особистості дозволив розкрити зміст психологічних чинників творчої активності особистості, де поняття «чинник» ми розуміємо умовою, рушійною силою, причиною будь-якого явища, що визначає його характер або одну з основних рис, фактор, вбачаємо, що найадекватнішим з позиції розкриття сутності внутрішніх психологічних чинників розвитку творчої активності особистості людей похилого віку є визначення їх психологічного змісту на рівні виокремлення домінуючих потреб й відповідних до них цінностей і мотивів активності (див. табл. 2).

Таблиця 2

Внутрішні психологічні чинники розвитку творчої активності особистості людей похилого віку

Чинники	Домінуючі потреби	Мотиви активності	Цінності
Адаптація	Виживання, збереження стійкості «Я», самозбереження	Пристосування (мотивація недостатності)	Матеріальні, інструментальні
Рефлексія	Самоусвідомлення, саморозуміння, самоорганізація	Досягнення «Я» ідеального	Особистісні
Творчо-активний ресурс	Самореалізація, саморозвиток, пошукові, пізнавальні	Досягнення «Я» потенційного (мотивація надлишковості) та «Я-внутрішнього»	Загальнолюдські, соціальні, духовні

При цьому основу психологічних механізмів реалізації творчої активності людей похилого віку становлять переживання етапів мобілізації латентного творчоактивного ресурсу, творче вирішення життєвих протиріч і прийняття життя в новій соціальній ситуації розвитку творчої активності.

Висновки. В похилому віці розглянені чинники та аспекти динаміки творчого прояву особистості можна віднести знаходження оптимальних можливостей реалізації «життєвих задач віку» [1; 6]; досягнення високого ступеня особистісної адаптивності та рефлексії [7], прагнення до самодетермінації і самовдосконалення [6]; розкриття індивідуальності і стимулювання особистісної та творчої активності – сприяють досягненню «найвищих результатів самореалізації в якості суб'єкта своєї життєдіяльності» [6, с.57], де внутрішніми психологічними чинниками є: особистісний творчо-активний психологічний ресурс, адаптація, рефлексія.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. До перспективних напрямів подальших досліджень відносимо програму розвитку творчої активності та організацію дослідження психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку.

Список використаних джерел

1. Александрова Н. Х. Субъектность людей пожилого и старческого возраста: дис...-ра психол. наук: 19.00.13 / Наталия Христова Александрова. – М., 2000. – 221 с.

2. Алешина Ю. Е. Измерение уровня самоактуализации личности / Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, М. В. Загик, М. В. Кроз (ред.) // Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. – М.: Изд. – во Моск. ун-та, 1987. – С.91-114.
3. Копытин А. И. Системная арт-терапия: теоретическое обоснование, методология применения, лечебно-реабилитационные и дестигматизирующие эффекты: дис... д-ра мед. наук: 19.00.04 / Алексей Иванович Копытин: – СПб., 2010. – 311 с.
4. Кушнарева А. И. Развитие творческой активности учащихся методом сетевых экологических проектов: дис...к-та психол. наук: 19.00.13 / Александра Ивановна Кушнарева: – Улан-Удэ., 2006. – 211 с.
5. Семиченко А. В. Дослідження мотивації особистості / А. В. Семиченко // Розвиток психологічної науки в Україні. – Ч.1. – К.: ОВС, 2003. – 239 с.
6. Наумова В. А. Оптимизация личностного ресурса на этапе поздней зрелости: дис...канд. психол. наук: 19.00.13 / Валентина Александровна Наумова: – П.-Камчатский, 2013. – 209 с.
7. Ямницький В.М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості дорослих : дис...д-ра психол. наук: 19.00.13 / Вадим Маркович Ямницький: – К., 2004. – 410 с.

Spisok vikoristаниh dzherel

1. Aleksandrova N. H. Sub'ektnost' ljudej pozhilogo i starcheskogo vozrasta: dis...d-ра психол. наук: 19.00.13 / Hristova Aleksandrova Natalija. – М., 2000. – 221 s.
2. Aleshina Ju. E. Izmerenie urovnja samoaktualizacii lichnosti / Ju. E. Aleshina, L. Ja. Gozman, M. V. Zagik, M. V. Kroz (red.) // Social'no-psihologicheskie metody issledovanija supruzheskih otnoshenij. – М.: Izd. – vo Mosk. un-ta, 1987 – S.91-114.
3. Kopytin A. I. Sistemnaja art-terapija: teoreticheskoe obosnovanie, metodologija primenenija, lechebno-reabilitacionnye i destigmatizirujushhie jeffekty: dis...d-ра мед. наук: 19.00.04 / Aleksej Ivanovich Kopitin: – SPb., 2010. – 311 s.
4. Kushnareva A. I. Razvitie tvorcheskoj aktivnosti uchashhihsja metodom setevyh jekologicheskikh proektov: dis...k-та психол. наук: 19.00.13 / Aleksandra Ivanovna Kushnareva: – Ulan-Ude., 2006. – 211 s.

5. Semichenko A V. Doslidzhennja motivacii osobistosti / A. V. Semichenko // Rozvitok psihologichnoi nauki v Ukraïni. – Ch.1. – K: OVS, 2003. – 239 s.
6. Naumova V. A. Optimizacija lichnostnogo resursa na jetape pozdnej zrelosti: dis....kand. psihol. nauk: 19.00.13 / Valentina Aleksandrovna Naumova: – P.-Kamchatskij, 2013. – 209 s.
7. Yamnitsky V. M. Sistemnaja art-terapija: teoreticheskoe obosnovanie, metodologija primenenija, lechebno-reabilitacionnye i destigmatizirujushhie jeffekty: dis....d-ra med. nauk: 19.00.13 / Yamnitsky Vadim Markovith: – K., 2004. – 410 s.

L.A. Honcharova. Internal psychological factors of the creative activity development of old age people's personalities. The article is devoted to the mechanisms and factors in the development of creative activity of old age people. The need for research is determined by the fact that the creative activity of the old age people is urgent and not enough developed, and the creative activity is one of the least determined concepts of psychological science. As a result of the theoretical analysis, the stages, levels, mechanisms and factors of the creative activity of old age people are defined. The result of the study was the scheme of the creative activity development of old age people within the subject approach, taking into account the cognitive, emotional and volitional and physical capabilities of the personality and their using to participate in the creative activity process. As a result of the study we identified the practical manifestation of old age people's creative activity, carried out an analysis of indicators of levels of manifestation of old age people's creative activity. It is noted that old age people's creative activity as active creative prosperity, has three levels of manifestations: low, medium and high, according to the steps that meet the dynamics of the manifestation of the creative activity as active creative prosperity of old age people. The result of our work was the description of the internal psychological factors in the development of creative activity of old age people according to the step of determining the driving dynamics of the creative activity of old age people's personalities as active creative prosperity in a targeted psychological and pedagogical impact of creative activity optimization as active creative prosperity as the following: the preservation of active creative psychological resource, adaptation, reflection.

Key words: creative activity, reflection, adaptation, active creative resource levels, mechanisms, old age, psychological factors, active creative prosperity.

*Recieved August 27, 2014
Revised September 23, 2014
Accepted October 18, 2014*